

ОГЛЯД

УДК 929ВОЛЯНСЬКИЙ:[59:069](477)

**БОГДАН ВОЛЯНСЬКИЙ – ЯСКРАВА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОЇ
ЗООЛОГІЇ 1920–1930-х РОКІВ**

I. Загороднюк

*Національний науково-природничий музей НАН України
вул. Богдана Хмельницького, 15, Київ 01001, Україна
e-mail: zozzag@ukr.net*

Волянський Богдан Єлисейович (1901–1937) – видатний натураліст-зоолог, дослідник фауни хребетних тварин Причорномор'я, педагог, доцент, який присвятив усе своє недовге життя вивченню фауни Криму й Одещини, а також роботі з молоддю. Найвідомішими працями Б. Волянського є огляди й ревізії фауни ссавців Керченського півострова, амфібій, плазунів і птахів Одещини. Найвідомішими здобутками у педагогічній і громадській діяльності є його робота в «Дитячому містечку» Одеси, активна участь у розвитку науково-просвітницьких центрів Одеси. Богдан Волянський – одна із найяскравіших постатей в українській зоології початку ХХ ст., життя якої забрали комуністи в останні дні 1937 року.

Ключові слова: Богдан Волянський, зоологія хребетних, біографія, Причорномор'я.

Долям людей, які опинились у вирі подій, пов'язаних із періодом громадянської смуги початку ХХ ст., не позаздриш. Що стосується вчених, то для них руйнування суспільного устрою, постійні зміни влади, реорганізація державної інфраструктури означають втрату можливості вести наукові дослідження. Окрім цього, такий неспокій у країні закономірно призводить до втрати соціальної значимості наукової діяльності.

Особливо жорстокою виявилася доля до таких науковців як Богдан Волянський: перерви у навчанні, зміни місця проживання і роботи, розформування одних і формування інших установ, ускладнення людських стосунків, у тому числі упереджене ставлення до вчених у період, коли наука стала неактуальною, врешті відсутність елементарних засобів для досліджень (грошей, транспорту, пасток, інструментів, літератури тощо), – все це стало частиною непростого життя Богдана Єлисейовича. 36 років життя в розбурханому війнами суспільстві – вкрай малий термін для розкриття таланту дослідника і водночас подвиг, який свідчить про бажання людини всупереч обставинам продовжувати почату справу, для здійснення якої він був покликаний.

Шлях зоолога нерідко можна реконструювати за каталогами колекцій і бібліографією його наукових праць, однак ця справа не проста для часів, коли все швидко змінювалося і навіть періодичні видання виходили тільки 1–2 роки [31]. А ще гірше, коли людину та її творчий спадок знищували, стирали з пам'яті людей, з каталогів музеїв і бібліотек; знищували будь-яку згадку навіть у працях інших колег. Знаючи лише окремі наукові праці Богдана Волянського (напр., про ссавців околиць Одеси 1924 р. або про ссавців Керченського півострова 1929 р.), ми мало що знаємо про самого дослідника та весь спектр його діяльності.

Відсутність згадок про нього у монографії Б. Мазурмовича [38] «Розвиток зоології на Україні» насторожує і засвідчує не стільки незначущість досліджень Б. Волянського, скільки

існування табу. Певний прорив стався завдяки дослідженням 1999–2008 рр. Т. Атемасової [1], В. Смирнова [47], Г. Зленка [33], В. Дьякова та А. Корзюкова [28], Л. Рясикова з кол. [46] та ін. Мотивами такого прориву стали інтерес науковців до досліджень Б. Волянського та реабілітація цієї безпідставно репресованої людини, що відбулася тільки 2 серпня 1997 р. [47], тобто після 60 років повної заборони згадувати ім'я вченого.

Рис. 1. Богдан Єлисейович Волянський (24.05.1901–30.12.1937). Фото 1936 року (ця версія фото взята з огляду Г. Закіпної [32]). Поширеніша версія цієї фотографії — чорно-біла, використана у статті В. Смирнова [47] «Два Богдани» та в авторському огляді біографії Б. Волянського [30]. Фотографія передана небогою Богдана, Маргаритою Юрївною Волянською для одеського музею «Історії жертв політичних репресій і голодомору».

Богдан Єлисейович Волянський: віхи життя

Дитячі роки. Богдан Волянський народився 24 травня 1901 р. у місті Одесі, в сім'ї військового лікаря-хірурга Єлисея Івановича Волянського та Віри Михайлівни Волянської (у дівочтві – Комарової). Тато закінчив військово-медичну академію в Санкт-Петербурзі (1890), входив до складу Санкт-Петербурзької української «Громади», брав участь у організації Товариства ім. Т. Шевченка (1898) [34]. У Богдана були брати Роман, Михайло та Юрій і сестра Віра (наймолодші з них – Юрій і Віра)¹. Дитинство Богдана минуло у Криму: невдовзі після народження Богдана його батька перевели на роботу до міста Керч. Тут сім'я Волянських проживала до 1918 р., тобто майже до повноліття Богдана.

Важлива деталь, яку згадує Богданова сестра Віра (спогади про 1911 р.): на садибі Волянських був великий пташиний двір, окрім того, «Папо очень любил всяких птиц и сам любил подкармливать их. В кабинете у него висели две клетки с кенарами». Напевно, це мало свій вплив на дітей, двоє з яких – Богдан і Юрій – врешті стали зоологами.

Гімназист і натураліст. У Керчі Богдан став гімназистом старших класів Керченської гімназії, в цей період свого навчання він пристрасно захопився природознавством, що стало врешті справою всього його життя. Очевидно, не тільки Богдан, але і його брат Юрій захоплювалися зоологією. Принаймні, нам відомі спогади Олени Волянської про її чоловіка Юрія [4] та про проф. О. Браунера [5], з яким вони зустрічалися у 1930-х рр.², а також праці Юрія Волянського про кажанів одеських катакомб [24], про паразитів гнізд миші курганцевої [25] та ін.

¹ Віра Волянська (1909–2004) закінчила Одеський інститут образотворчих мистецтв (1930) і стала відомим радянським режисером, з 1940 р. працювала на новосибірській, а згодом – на свердловській кіностудії. Протягом 1946–1989 рр. випустила низку навчальних і науково-популярних фільмів, у тому числі екологічного спрямування, стала лауреатом Ломоносівської премії (1958). Значна кількість відомостей про Богдана Волянського доступна завдяки спогадам Віри Волянської, викладеним як нею, так і онуками та правнуками (зокрема, Дмитром і Анастасією Шеваровими) й історіографами (зокрема, Володимиром Смирновим). Юрій Волянський (1911–1986) став відомим прикладним зоологом (докладніше далі).

² У спогадах про Браунера вона згадує експедицію 1935 р. Одеської малярійної станції (базувалася в Каховці), в якій брав участь її чоловік Юлій Єлисейович, і їхні зустрічі з Олександром Браунером.

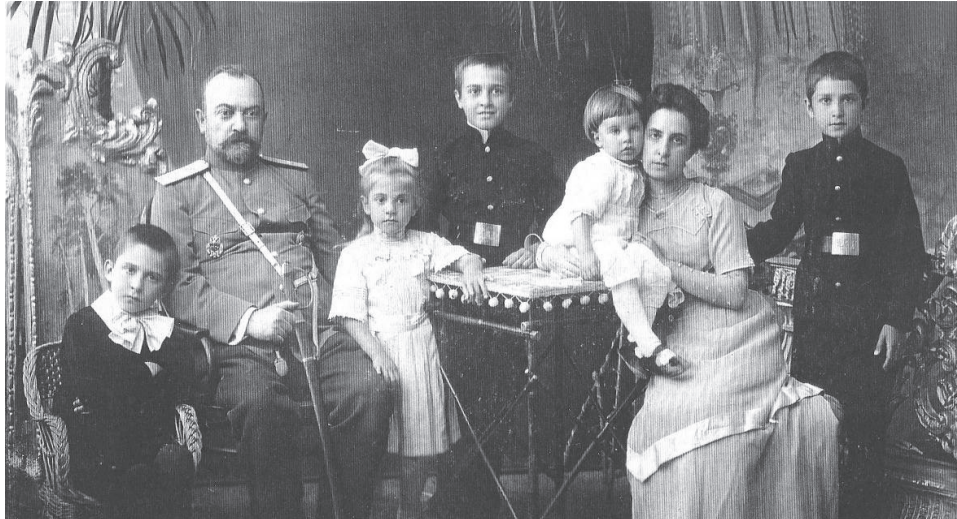

Рис. 2. Богдан Волянський (в центрі) у колі родини в його юнацькі роки (1913 рік, м. Керч). Батьки – Єлисей³ Іванович (1872–1930) та Віра Михайлівна (1879–1963); діти (зліва направо) – Михась (1905–1941), Віра (1909–2004), Богдась (1901–1937), Юрик (1911–1986), Ромчик (1902–1929). У ці роки Богдан вже цікавився зоологією. Фото представлено Дм. Шеваровим (з архіву родини Волянських і Шеварових).

За спогадами рідних, Богдан у юнацькі роки (у віці 14–16 років) весь свій вільний час, а особливо канікули, присвячував мандрівкам околицями Керчі та віддаленими ділянками Керченського півострова, приділяючи велику увагу птахам і ссавцям.

У подальшому наслідком цих екскурсій стала підготовлена ним праця «Замітки про звірів Керченського півострова», видана 1929 р. в одному з поважних зоологічних видань України – «Збірнику праць Зоологічного музею УАН» [18]. За повідомленням П. Панченко (особ. повід.), серед так і не опублікованих і, очевидно, втрачених рукописів цього дослідника була велика праця, присвячена птахам Криму. Про інтерес Б. Волянського до птахів Криму згадується у багатьох спогадах про нього (напр., [47, 53]).

Одеса–Херсон–Одеса (1918–1919). 1918 р. сім'я Волянських переїхала до Одеси⁴, і Богдан продовжив навчання у 4-й чоловічій гімназії (закінчив тут 8-й клас). Після цього він вступив на навчання до Одеського сільськогосподарського інституту (ОСГІ), який було засновано того ж 1918 р.⁵ Однак провчився Богдан там недовго (терміни невідомі, у кожному разі не більше року), бо через матеріальну скруту мусив піти працювати, щоби допомогти батькові утримувати сім'ю [46]. Звідси випливає, що негаразди переслідували насамперед

3 Г. Зленко подає батькове ім'я як «Олісій» [33, 34].

4 Час був неспокійний. В Україні йшли бойові дії та військові маневри, багаторазово змінювалася влада. Віра Волянська, описуючи події 1918 року, згадує про життя родини після переїзду з Карантину до Одеси: «В Одесі, як завжди, ми мешкали на нашій рідній дачі» [53]. І далі: «Через день тато зареєструвався у відповідних органах і майже відразу отримав скерування на роботу: організація військово-фельдшерської школи. Начальником школи призначено його. Йому дали квартиру на Пирогівській вулиці, у шпиталі, де і мала бути розміщена школа. Квартира була великою, гарною – п'ять кімнат. Тут ми прожили з півроку. Із життя в госпітальній квартирі мені запам'яталося, як вся наша сім'я (окрім мене!) перехворіла іспанкою».

5 Інститут був створений за активної участі професора О. Браунера, і професор працював тут до виходу на пенсію 9.02.1930 р. [42]. Ймовірно, саме Браунер був науковим наставником Богдана.

не Богдана, а його батька, однак подробиці нам не відомі. Очевидно, що постійної роботи хлопець не мав і заробляв на життя якимись нехитрими тимчасовими промислами.

У жовтні 1919 р. організована батьком в Одесі «Військово-фельдшерська школа» перебазувалася до Херсона, а разом із нею переїхала і сім'я Волянських, яку поселили тут у колишньому палаці Потьомкіна [53]. Коли місто зайняли «білі», вранці 4-го дня окупації вони прийшли до помешкання Волянських з обшуком: перерили все у батьківському кабінеті й у будинку, проте нічого не знайшли. Незважаючи на це, за два дні після того Богдан був безпідставно заарештований офіцерами контррозвідки Білої Армії генерала Денікіна. Віра, сестра Богдана, згадує: «видно, Богдась великої цінності не становив, і його випустили через три тижні після арешту... Ми всією сім'єю на пароплаві вирушили до Одеси. ... В Одесі при білих тато був безробітним...» [53].

Одеса–Балта (1920). Після повернення родини до Одеси Богдан змушений був шукати роботу. Два місяці він працював у школі-клубі для місцевих робітників на Слобідці-Романівці (передмістя Одеси). За спогадами сестри Віри про події 1920 р., того року «мамі [довелося] йти працювати, викладати у молодших класах трудшколи. У трудшколі давали учням і вчителям суп. ... Богдась учився в сільгоспінституті⁶, а працював викладачем у дитбудинку. Ромочка працював бібліотекарем, а Михась – фізкультурником у школі. Вчилися тільки ми з Юриком» [53].

Богдан стає 1920 р. членом союзу «Робос» (спілка викладачів, бібліотекарів та інших представників інтелектуальних меншин). Восени того ж року Богдан був мобілізований цим союзом для участі у сумнозвісній продрозкладці до міста Балта, що на півночі Одещини. Очевидно, що ця роль його щонайменше не захоплювала, і Богдан, не стримуючи своїх зоологічних пристрасей, вивчав у Балті місцеву фауну. Про це свідчить невеличка за обсягами того часу його публікація, надрукована в журналі «Южная охота», – «Замітки під час подорожі до м. Балти та в Балтській окрузі» [11].

У передмові до цієї статті Б. Волянський [11] зазначає: «Матеріалом послуговували мої спостереження під час мандрівки (потягом) до м. Балти, в кінці серпня 1920 р., а також спостереження в самому місті Балта і його околицях. Охоплюють вони кінець серпня, вересень і початок жовтня 1920 р. і мають досить випадковий характер, оскільки моїм завданням було зовсім інше, і вільного часу було замало». У цій праці, зокрема, узагальнено дані про 12 видів ссавців, у тому числі мишівки степової та миші курганцевої; є навіть інформація про оленів (!). Серед іншого Б. Волянський зазначає у цій праці, що мисливські звірі, зокрема, вепри «збереглися завдяки заповідникам на магнатських землях (Потоцьких, Грохольських, Конєцпольських)». І далі – «Тепер (1920 р.) ці господарства зруйновані, і звірі розбіглися, а частково й знищені». Врешті, такі «ліричні відступи» про руйнівний поступ більшовизму і загальний занепад могли зіграти фатальну роль у долі дослідника.

Це відрядження тривало понад 7 тижнів: за крайніми датами спостережень, наведеними у статті, це було принаймні між 22.08 і 13.10.1920 р. (дати зі статті: [11]).

⁶ Очевидно, що через всі складнощі тогочасного життя Богдан вчився в ОСГІ не постійно, з перервами, але далеко не один рік і тому, схоже, за повною програмою. Зокрема, вище є спогади про його вступ до цього інституту у 1918 році, потім з осені 1919-го була 2–3-місячна перерва (переїзд до Херсону); тут згадується про 1920 рік як рік навчання в ОСГІ. Далі також є згадки про інститут, але вже не ОСГІ, а Одеський ІНО, в якому він 1927 року додатково складав випускні іспити (екстерном), був в аспірантурі (1927–1930) і далі викладав (1931–1937). Тому розлогі припущення про те, чи Богдан узагалі навчався у вищій школі, наведені у праці В. Дьякова та А. Корзюкова [28], на думку автора, не є правильними.

Після повернення до Одеси Богдан почав педагогічну практику. У жовтні 1920 р. він став викладачем природознавства і географії у Трудовій школі по вул. Градоначальницькій.

Одеса: викладання (1920–1923). Після завершення робіт по продрозкладці, з жовтня 1920 р. Богдан був відряджений у розпорядження Одеського ГубВНО викладачем природознавства та географії до Трудової школи (на Градоначальницькій), де він і працював до 1925 р. включно. Вже наступного 1921 р. він як делегат Одеської організації юних натуралістів їде до Москви для участі у Першому Всеросійському з'їзді юннатів. Це було початком розкриття науково-педагогічних здібностей Богдана. Любов до природи, батьківське і гімназійне виховання проявились у його педагогічному покликанні.

Того ж 1921 р. («у свої 20 років») Богдан одружився. Дружиною стала Віра («Віруня»), прийомна донька маминої сестри Люби (і сестри Богдана Комарова)⁷.

Започатковане в ті роки видання «Южная охота» (виходило протягом 1923–1924 рр.) стало для Богдана і джерелом знань, і місцем публікації його власних матеріалів. Протягом 1923–1924 років Б. Волянський опублікував тут шість власних праць, у тому числі три теріологічні – про шкодочинність лисиць [6], про фауну ссавців околиць Одеси [9] та згадану вище статтю про хребетних м. Балта і його околиць [11], а також три орнітологічні праці [7–8, 10]. «Балтська» праця мала надзаголовок, який свідчив про намір опублікувати серію з кількох повідомлень: «Матеріали до пізнання фавни наземних хребтовців Одещини. 1.», проте закриття цього видання (1925 р. воно вже не виходило) змінило плани дослідника.

Дитяче містечко та сільгоспінститут (1923–1925). Протягом наступних двох років – з березня 1923 до 1925 р. – Богдан Волянський працював (паралельно з роботою у Трудовій школі) на шкільній біостанції у «Дитячому містечку», як тоді називали в Одесі притулок для дітей-сиріт [47]. Захоплення природознавством не полишає його, і він створює у притулку науковий відділ із живим куточком, де утримує знайомих і не знайомих дітям тварин. «Дитяче містечко» славилося своїм юннатським гуртком [35]. Тут, за свідченнями дослідників [47], Богдан Єлисейович розгорнув велику просвітницьку роботу з юннатами і піонерією: з ними він здійснював екскурсії, невеликі експедиції та ознайомчі фауністичні виїзди (рис. 3), готував публікації з описами природи і фауни [12]. Відомою серед фахівців стала знахідка рідкісного степового гризуна – строкатки степової (*Lagurus lagurus*), яку діти спіймали під час екскурсії в околицях Одеси й утримували у живому куточку [9]. Ця знахідка залишилась єдиною для правобережжя Дніпра. Цікаво, що в лівобережному степу строкатка степова поширена, хоча і є рідкісною [29].

Паралельно з роботою в «Дитячому містечку» Богдан Волянський працював в Одеському сільгоспінституті (за сумісництвом), навчання в якому він починав ще у 1918/19 навчальному році. Згадка про зарахування Богдана на роботу асистентом О. Браунера є у «хроніках» журналу «Южная охота» ([52]; цит. за: [28]). Цей інститут на той час був одним із головних осередків природознавства, тут працювали чимало видатних і успішних зоологів, передовсім проф. О. Браунер [42]. Богдан Єлисейович досить швидко зійшовся з видатним натуралістом і, як зазначають Л. Рясиков з кол. [46], «став його улюбленим учнем». На жаль, у кількох виданих протягом 1997–2000 рр. збірках пам'яті проф.

⁷ За іншими даними (підпис до фото у статті Закіпної [32]), дівчина була однією з двох прийомних доньок Євдокії, дружини Комарова. В огляді В. Смирнова [47] вказано, що Віра, дружина Волянського, врешті опинилася в США, де й померла в кінці ХХ ст. Можна припустити, що вона потрапила до Америки під час Другої світової війни. На зв'язок із Волянськими вона жодного разу не виходила (Д. Шеваров, особ. повід.). Взагалі історія з власною сім'єю Богдана Волянського таємнича: ми не знаємо нічого ні про дружину, ні про дітей. Сестра Віра згадує, що, коли Богдан був під арештом, то його провідувала мати.

О. Браунера згадок про Б. Волянського немає (хоча в останній цитованій праці є згадка про гостювання в заповіднику Асканія-Нова у проф. Браунера влітку 1935 р. Богданового брата Юрія Єлисейовича з дружиною) [5].

Рис. 3. Фрагмент великої колективної фотографії викладачів і дітей одеського «Дитмістечка імені Комінтерна». Фото 1927 р. Ідентифікація Богдана – за результатами порівнянь з іншими відомими його фотографіями. Скан фотографії передано П. Панченком (оригінал є в архіві «Дитячого містечка», що зберігається в бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія»⁸).

Військова служба (1925–1926). Військові справи і обов'язки не оминули вихователя-натураліста, і у 24 роки Богдан Волянський потрапив на військову службу до Червоної Армії («РККА» = робітничо-селянська червона армія). Його було мобілізовано у 133-й Бессарабський полк, звідки він згодом перейшов до полкової школи і восени 1926 р., після складання іспиту на командира взводу, був демобілізований [47]. Загалом на службі він перебував повний календарний рік, з жовтня 1925 р. до жовтня 1926 р., маючи переважно творчі зобов'язання і посади: редактор стінгазети, член редколегії полкової газети, полковий воєнкорівський інструктор. На щастя, військова справа у житті Богдана Волянського не мала продовження.

Післяармійське життя – від мобілізації з РККА у жовтні 1926 р. до роботи в Одеському ІНО восени 1927 р. – огорнуте таємницею. Можна припустити, що Богдан Волянський повернувся до роботи в «Дитячому містечку» або працював військовим кореспондентом. У кожному разі тодішні правила життя забезпечували військовим вагомі пільги як у роботі, так і в навчанні, з чого, очевидно, і скористався Богдан (а, можливо, на це й розраховував, ідучи на службу). У його показаннях на допиті 1931 р. зазначено, що як делегат 133 полку він з осені 1927 р. викладав біологію на Робфаку Одеського ІНО, де залишався викладачем принаймні до червня 1931 р. (часу допитів у слідчого), а з осені 1928 р. (і до січня 1931 р.) також викладав біологію в Одеському Вечірньому університеті [47].

Просвітницька робота (1927–1931). Як і раніше, Б. Волянський активно співпрацював із різноманітними науковими та просвітницькими центрами й товариствами, що видно з опублікованих В. Смирновим [47] показань Б. Волянського на допитах 9.06.1931 р. Зокрема, у цих матеріалах зазначено, що 1927 р. він брав участь у засіданнях Одеського бібліографічного товариства⁹, де планував працювати й далі. Проте вже восени

⁸ Це рукописне зведення має назву «Очерки по истории и практике работы Одесского 1-го детского городка им. Коминтерна 1920–1920 гг. – Одесса, Симферополь, 1974–1975. Составитель: А. А. Шиндель». У цьому зведенні на с. 131–141 є рукопис Б. Волянського «Естественно-историческая работа экскурсии первого Детгородка», а в додатку – два рукописні (друковані на машинці) юннатські журнали «Юный натуралист. Журнал научного уголка им. Тимирязева. 1й Детгородок им. Коминтерна» за 1926–1927 рр.

⁹ Співорганізатором Українського бібліографічного товариства в Одесі (1924–1930), співзасновником Одеської «Просвіти» і ініціатором створення Державної української бібліотеки ім. Т. Шевченка (та її завідувачем упродовж 1920–30 рр.) був дядько Богдана Волянського — Богдан Михайлович Комаров.

1927 р. почав працювати в Природничо-органічній (природознавчій) секції Наукового товариства. Тут він працював принаймні до часу допитів про це (червень 1931 р.). За тими ж показаннями, з 1927 до 1930 р. Богдан працював з юннатами як заступник голови Окружного бюро юннатів. Зокрема, він «організував повне знищення ховрахів загоном юннатів всього міста (до 1000 юннатів), проводив районні конференції юннатів і комсомольців у міських школах, читав на комсомольських курсах про юннатський рух тощо» (за: [47]; рис. 4).

Рис. 4. Богдан Волянський разом з юннатами на польовому занятті з вилову ховрахів. Фото періоду другої половини 1920-х років з фотоархіву П. Панченка за матеріалами архіву «Дитячого містечка» (див. підпис до рис. 3).

У свідченнях Аркадія Осмоловського на його допиті 1931 р. знаходимо такі відомості: «У 1927 році в Одесі виникло «Наукове товариство при Всеукраїнській Академії Наук». ... «Природнична секція» поставила перед собою задачу вивчення «природи Одещини та її околиць та виявлення її корисних копалин». Актив цієї секції складали: я, Матковський І. В., Волянський Б. Є., Комаров Б. М.». І далі: «Влітку 1927 року ми – Б. Комаров, Б. Волянський, Іван Матковський і я – влаштували екскурсії вздовж морського берега від Люстдорфа до Фонтана, були екскурсії по лиманах. Про результати своїх обстежень ми доповідали на засіданнях нашої секції Наукового товариства» (за: [48]). Тоді ж у працях цього товариства було надруковано одну з найпотужніших орнітологічних праць Богдана Волянського – «Фауна птахів міста Одеси» [15].

1930 рік виявився нелегким для сім'ї Волянських: тяжко захворів (рак легень) і помер батько Богдана – Єлисей Волянський¹⁰. Цього ж року заарештували брата, Михася [53].

Аспірантура (бл. 1928–1931). 1927 р. Богдан нарешті завершує свою вищу освіту: складає екстерном іспити за програмою Біологічного факультету Одеського ІНО [46], як тоді називали Одеський державний університет¹¹. Того ж 1927 р. Богдана зарахували до аспірантури при Одеській філії науково-дослідного Зоолого-біологічного інституту¹², де

¹⁰ Також рік смерті батька подають як «1932» [53], проте послідовність низки подій – смерть батька, арешт брата Михайла, а слідом Б. Комарова і самого Б. Волянського (арешти протягом 1930–1931 рр.) свідчать на користь 1930 р., як це наводить В. Смирнов [47].

¹¹ ІНО – Інститут народної освіти – тогочасна загальна назва вишів (вступав він на навчання 1918 року до ОСГІ – Одеського сільгоспінституту: див. вище).

¹² Цю установу називали «Зообін» [2]. Інститут був організований на «рештках» кафедр біології, геології з географією та фізіології рослин колишнього Одеського (Новоросійського) університету [37]. У вересні 1930 р. Зообін перейшов до складу біофаку ОДУ, який тоді відновив свою роботу [2]. Засновником і директором Зообіну був акад. Дмитро Третьяков (з 1.10.1930 р.), він же з вересня 1933 р. став деканом біофаку відновленого ОДУ. Головний інститут із назвою «Зоолого-біологічний» діяв при Харківському університеті, де видавали «Праці Зоолого-біологічного інституту ХДУ» [31]. Одеська філія діяла з 1930 до 1933 року, проте є певна незгодженість дат: за різними даними, Б. Волянський був у «Зообіні» (див. текст вище) принаймні з 1929 року.

він навчався до 1930 р. [46]. За іншими даними, до аспірантури він вступив лише 1929 р. і проходив її при секції морфології під керівництвом академіка Дмитра Третьякова [47]. Збереглися вказівки на те, що після закінчення аспірантури, у 1930 р. Богдан Єлисейович був («недовго працював») завідувачем Зоологічного музею «Зообіну» (нині ЗМ ОНУ) [46].

Тема аспірантського дослідження Богдана Волянського залишається невідомою. Судячи з того, що у цей час вийшли з друку три його статті про фауну птахів Одеси та її околиць [13–15], у тому числі одна велика (на 25 с.) стаття «Фавна птахів міста Одеси» ([15]; доповнення – [19]) та одна не менша (35 с.) герпетологічна стаття – «Земноводні та плазуни околиць міста Одеси» [17], можна припустити, що Б. Волянський був першим в Україні дисертантом-урбозоологом. У середині терміну аспірантури (1929 р.) Б. Волянський видає працю про ссавців Керченського півострова, яку він задумав ще у юнацькі роки, – «Замітки про звірів Керченського півострова (Крим)» [18].

Загалом протягом часу аспірантури (1927–1930) він видає 6 статей, у тому числі одну герпетологічну, дві теріологічні та три орнітологічні. Цікавою є публікація про хом'яка [16], яка засвідчує, що Б. Волянський вступав у наукові дискусії зі столичними колегами (в дискусії брали участь також І. Підоплічко та М. Шарлемань).

Очевидно, що аспірантура дала дослідникові змогу приділити більше уваги власним науковим доробкам, на які раніше не вистачало часу. Наразі важко зрозуміти, що означало у ті часи вирішити поточні питання з експедиційним транспортом і маршрутом, з елементарним спорядженням (бінокль, ножиці, вата, формалін для консервування зразків і т.п.) або знайти папір чи друкарську машинку. Усі ці проблеми треба було вирішувати, і Богдан Єлисейович поступово й наполегливо долав їх. Сприяла цьому його громадська активність.

Робота після аспірантури: «Зообін» та ОСГІ. Після закінчення аспірантури Богдан Єлисейович отримав звання доцента і продовжив роботу в цьому ж інституті («Одеській філії науково-дослідного Зоолого-біологічного інституту») на посаді завідувача Зоологічним музеєм¹³. Проте пропрацював тут він лише рік і вже наступного 1931 р. повернувся до сільгоспінституту (ОСГІ). Тут у цей час працював проф. О. Браунер¹⁴, з яким Богдан Єлисейович активно спілкувався ще в період 1923–1925 рр., коли паралельно з роботою в «Дитячому містечку» був співробітником-сумісником в ОСГІ.

Сім подальших років – з 1931 до 1937 р. – Богдан Волянський працює на посаді доцента та викладає навчальні дисципліни в Одеському сільгоспінституті. Про його роботу в СГІ відомо дуже мало. За спогадами Віри Волянської, Богдан Єлисейович віддавав цій роботі весь свій час, поєднуючи її з власними зоологічними дослідженнями. Він багато працював зі студентами, проводив з ними зоологічні екскурсії, вів записи і впорядковував нагромаджені дані. Нерідко і з великим захопленням науковець розповідав у батьківській сім'ї про свої нові знахідки.

Арешти 1931 р. Тільки-но Богдан Єлисейович потрапив на роботу до сільгоспінституту, трапилася друга після херсонського арешту 1919 р. пригода. Навесні (?) 1931 р., серед ночі «чорний воронок» забрав «дядю Бодю» – старшого брата мами і відомого

13 Музей на той час входив до складу «Зообіну», створеного з природничих кафедр колишнього Новоросійського університету; нині – Зоологічний музей Одеського національного університету [37]

14 Офіційно Браунер вийшов на пенсію ще 9.02.1930 р., проте фактично завідував однією з кафедр щонайменше до 1933 р., коли він переїхав жити і працювати до заповідника Асканія Нова [42].

ботаніка Богдана Комарова [47, 53]¹⁵. По країні починалася боротьба з «українською контрреволюцією», і в Одесі цій боротьбі активно сприяв сталініст проф. Федір Петрунь, за доносами якого десятки науковців і просвітян були засуджені в 1931-му і розстріляні у 1937-му [47]. Підходила черга й до Б. Волянського, який не тільки дружив із Б. Комаровим, але й брав активну участь у наукових і просвітницьких товариствах...

Як пише В. Смирнов [47] у нарисі про одеського астронома Аркадія Осмолівського, Б. Комарова звинуватили у вербуванні А. Осмолівського для контрреволюційної роботи під час поїздок у сільську місцевість. Зокрема, у показах проф. Євгена Загородського від 28.02–7.03.1931 вказано, що «в Націоналістичну Організацію входили викладач ІНО¹⁶ геолог Аркадій Осмолівський, викладач ІНО Матковський, аспірант Української бібліотеки Горещкий, асистент ІНО Богдан Волянський, сестра Комарова, котра працює в держвидавці, академік Андрій Олександрович Сапегін»¹⁷.

У цей час Богдан продовжував працювати в сільгоспінституті, де проводив екскурсії зі студентами, і розвивав свої дослідження, працюючи над книгою «Птахи Одещини». Проте вже за кілька тижнів після арешту Богдана Комарова арештували й Богдана Волянського. Це сталося 28 травня 1931 р.: Богдана Волянського арештували співробітники ОГПУ (за справою № 6781); перший допит, біографічні деталі з якого доступні, стався 9 червня 1931 р. [47]. Мати носила передачі, які у неї брали, проте записок від Богдана не було, казали – «заборонено». Протримавши в ув'язненні 4 місяці, його відпустили (у вересні) додому за спеціальною постановою співробітника ГПУ УРСР Вербицького [46]. За спогадами сестри Віри, Богдан повернувся дуже змучений, казав про безкінечні допити і про те, що йому показували доноси на нього за підписами знайомих і навіть друзів. Звісно, цього року пропав і весь польовий сезон, важливий для збору нового зоологічного матеріалу.

Що означала ця справа – невідомо, проте, як з'ясувалося пізніше, це була тільки «перша ластівка». Всі підсвідомо чекали біди. Будь-яка активність кожного державного службовця чітко підпорядковувалася прямим службовим обов'язкам. Жодної ініціативи, тим паче наукових і краснзавчих фантазій не можна було допускати. В усьому чигала небезпека.

Богдан зміг повернутися до своєї роботи і продовжити викладання. Публікацій у цей час у нього не було. Після останніх відомих автору праць Б. Волянського 1927–1929 років у подальшому була надрукована лише одна його газетна замітка¹⁸ про фенологію птахів, датована 1937 роком [20]. Відсутність поточних публікацій була пов'язана з роботою над великою науковою працею (очевидно, це були «Птахи Одещини», див. далі). Окрім того, напевно, багато сил і часу займала педагогічна робота. Важливо пам'ятати, що цей період випав на трагічні роки Голодомору та сталінських репресій, і можна лише здогадуватися про весь той негатив, який щоденно супроводжував життя педагога й науковця.

15 Богдан Михайлович Комаров у 1931 р. був звинувачений у приналежності до вигаданої української націоналістичної організації, репресований, відбув річне адміністративне заслання. У 1932 р. по конкурсу приїхав до Ходжента (Ленінабад, Таджикистан), де працював у Державному педагогічному інституті, став кандидатом біологічних наук, 25 років завідував кафедрою ботаніки. Вийшовши на пенсію в 1959 р., написав численні спогади про одеське відродження. Реабілітований 1989 р. [32].

16 ІНО – Інститут народної освіти, нині – Одеський національний університет.

17 Врешті, як зазначає В. Смирнов [47], «Існування “Організації” і участь у ній Аркадія Осмолівського було підтверджено у свідченнях Горещького..., Матковського... та Комарова...».

18 Замітка вийшла з ініціалом «Д.», що, можливо, було друкарською помилкою (П. Панченко, особ. повід.).

Одеські катакомби. Новий сплеск дослідницької активності Богдана Волянського випав на 1936–1937 роки (рис. 5). Тоді спільно з іншими дослідниками (ймовірно – Т. Грицай, А. Рошін, І. Яцко; про дослідження див.: [44]) Богдан Єлисейович взявся за вивчення різноманітних решток викопних тварин, які у великій кількості знаходили в Одеських каменоломнях [46]¹⁹. До речі, ці «катакомби», давніх тварин із яких вчені досліджували в різні часи [26, 43, 44], відвідують і сучасні тварини, зокрема й кажани, яких тут через 30 років вивчав брат Богдана – Юрій Єлисейович [24], також людина непростой долі²⁰.

За свідченням Л. Рясикова та ін. [46], за результатами досліджень у катакомбах Б. Волянським підготовлено дві наукові праці, згодом начебто опубліковані у Працях Зообіону, без згадок імені дослідника. Дослівно Л. Рясиков з кол. [46] пишуть про це так: «У 1936–1937 рр. Б. Є. взявся за вивчення решток викопних тварин, знайдених в Одеських катакомбах. Дві його праці з цього питання були опубліковані (без прізвища автора) у збірнику праць Зоолого-біологічного інституту за 1939–1940 рр.»²¹.

Рис. 5. Богдан Волянський на фотографії 1936 р. Це останнє відоме автору фото Богдана Єлисейовича. (Передано Дмитром Шеваровим, онуком Віри Волянської; оригінал – у родинному архіві Шеварових; світлина ретушована автором).

«Без прізвища автора», очевидно, тому, що автор був репресований. Такі чистки наукових видань були частими. Зокрема, у монографії О. Мигуліна «Звірі УРСР» [40] імена колег, які зазнали репресій (напр., Б. Волянський і В. Великанів), не згадуються або їхні праці цитуються під ініціалами, без наведення прізвищ (рис. 6). Важливо відмітити, що репресивні «органи» не забули про Богдана Волянського навіть через два роки і в іншому кінці України: так важливо їм було затерти це ім'я...

19 Чи брав він участь у самих експедиціях, чи тільки в опрацюванні матеріалів, – не зрозуміло.

20 Відомо, що брат Богдана – Юрій – також був репресованим і упродовж 8 років був в'язнем табору «Степлаг» (Казахстан) [49, 50]. Олена Арсенівна Волянська (1910–1994), дружина Юрія, подає таку довідку: «Юрій Єлисейович Волянський (1911–1986) народився в Керчі. ... Біолог – закінчив у 1934 році Одеський держуніверситет. Учасник оборони Одеси, молодший лейтенант – командир взводу протитанкової артилерії. ... у жовтні 1941 р. прикривав зі своєю батареєю відхід частин Червоної Армії. Пережив румунський полон і сталінські репресії (8 років таборів), реабілітований, нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня. Після звільнення з табору і до 1978 року працював зоологом у санепідзагоні Одеського військового округу» [4]. Автор низки зоологічних (переважно теріологічних) статей.

21 В цьому виданні у випусках 1938–1940 рр. жодної статті Б. Волянського чи статей про фауну катакомб немає (Т. Марченко, особ. повід.). У випуску № 8–9 за 1940 р. є стаття М. Селєзньова про птахів Богданівки й Акмечетки, в якій цитується праця Б. Волянського про птахів Одеси [15]. Не виявлено згадок подібних публікацій, де міг би бути автором Б. Волянський, і в інших палеозоологічних публікаціях (Д. Іванов та Б. Рідуш, особ. повід.). Щодо праць Одеської філії «Зообіону», то в єдиному їх випуску за 1932 р. публікацій Б. Волянського не було (В. Лобков, особ. повід.).

- Волки. Южн. охот. № 1. 1924. Одесса.
 В. Матеріали до пізнання різних хребтовців Одещини. Южн. ох. № 5—6. 1924. Одеса.
 В. Замітки про фауну ссавців Одещини (головним чином околиць Одеси). Там же.
 В. Хом'як на Херсонщині. Віст. природозн. № 3—4. 1928.
 Волчанецкий И. Б. К биологии степного хорька. Матер. к позн. фауны Нижн. Поволж. В. III. 1929. Саратов.

Рис. 6. Фрагмент бібліографії у монографії О. Мигуліна «Звірі УРСР» 1938 р. ([40]: с. 389) з працями Б. Волянського, наведеними під акронімом «В.».

Про участь Богдана Волянського в експедиціях до Одеських катакомб відомо дуже мало. Із праць Тимофія Грицяя відомо, що експедиція була присвячена дослідженням верхньотретинних хребетних і діяла з 1936 р. [26, 27]. Цей одеський палеозоолог у жовтні 1936 р. постановою уряду України та Президії АН УРСР був затверджений начальником експедиції АН УРСР при ОДУ [45]²². Перші палеозоологічні дослідження в катакомбах започатковано 1929–1932 рр. силами проф. А. Алексєєва, Т. Грицяя і «працівників геологічного кабінету ОДУ». Дослідження були поновлені 1936 р., і протягом 1936–1937 рр. було зібрано близько 15 тис. кісток [26]. На жаль, у публікаціях Т. Грицяя та інших колег імена учасників експедицій не згадані. Єдине, що відомо з публікації Л. Рясикова з кол. [46], – це те, що Б. Волянський опрацьовував матеріали (чи був у самій експедиції – невідомо) і підготував дві статті (точна бібліографія невідома).

Новий арешт. 25 грудня 1937 р. Богдана Волянського знову заарештували... Підстави арешту невідомі, проте за всією сумою фактів очевидно, що Богдану інкримінували проукраїнську діяльність («контрреволюційну діяльність» і участь у «націоналістичній організації»), а фактично за його роботу у громадських об'єднаннях (у т. ч. «Науковому товаристві при ВУАН», товаристві «Просвіта» й ін.), за його українство та участь у державних програмах українізації 1920–1930-х років. Закінчився черговий польовий сезон та осінній навчальний семестр, минав жакхливий 1937 рік. Країна за кілька днів зустрічала новий, переламний 1938 рік...

Вирок – ВМП («вища міра покарання») – оголошено 28 грудня 1937 р. Богдана Волянського розстріляли через два дні, 30 грудня, виконуючи план репресій²³.

Родина про його страту навіть не знала. У спогадах сестри сказано, що мати неодноразово ходила до «ДОПРа»²⁴ з передачами для Богдана, проте їх не брали, казали, що такого серед арештованих немає. Те саме сказав їй і слідчий. І лише через роки родина дізналася про те, що Богдана розстріляли в 1937-му, тобто через кілька днів після арешту [53]. Лише через 60 років, 2 серпня 1997 р. звинувачення та вирок були скасовані, про що свідчило рішення, підписане в. о. прокурора Одеської області В. Дацюком [47]. За Г. Зленком [33], Богдана Волянського реабілітовано кількома роками раніше, 1989 р.

22 Про біографію Тимофія Грицяя (1904–1980), його життя в Одесі та участь у дослідженнях фауни катакомб докладно написано у праці Р. Рясикова та ін. [45]. Грицяй був начальником згаданої експедиції до 27 вересня 1941 р., а після виїзду до Москви, з 5 жовтня 1941 р. по 1 березня 1942 р. був консультантом при НКВД (!) (напевно, завдяки знанню катакомб і участі в організації опору), а надалі – з березня 1942 р. до червня 1944 р. – заступником директора Інституту геологічних наук АН УРСР в евакуації [45].

23 Жакхливо це усвідомлювати, але такі «передноворічні» розстріли були частиною плану, і хтось зі служителів режиму завдяки цьому або зберіг свою посаду, або й отримав чергове підвищення.

24 «ДОПР» – усталена тогочасна назва тюрем (від рос. «дом принудительных работ»).

Науковий спадок

Публікації. Богдан Волянський залишив по собі 13 наукових праць (див. далі), більшість із яких не втратили своєї цінності й цитуються колегами дотепер. Три з них (земноводні та плазуни околиць Одеси, замітки про фауну ссавців Одещини і матеріали до вивчення фауни наземних хребетних Одещини) нещодавно були перевидані у скороченому перекладі російською в «Известиях Музейного фонда имени А. А. Браунера» [21–23]. Бібліографія та електронні копії теріологічних праць дослідника викладені на сторінці пам'яті Б. Волянського на сайті Українського теріологічного товариства [30].

Пошуки нових деталей із життя і творчості Богдана Єлисейовича дали змогу з'ясувати, що довгі роки «поза видавництвами» (остання відома його стаття датована 1929 роком) він працював над монографією про птахів Одещини (П. Панченко, особ. повід.). Понад те, в бібліографії наукових праць Б. Волянського, наведених у довіднику «Орнітологи України» (проект II вид., представлений Т. Атемасовою)²⁵, згадується монографія Б. Волянського «Птахи Одещини» (Київ: УАН, 1937). Основним першоджерелом, ймовірно, є спогади сестри Віри, наведені В. Смирновим (2005 р.), у яких зазначено, що Б. Волянський готував дві книги – «Птахи Одещини» та «Птахи Криму, зокрема Керченського півострова», і вказано, що на ці видання були готові рецензії, написані О. Браунером [47]. На жаль, пошуки цього видання, у тому числі у Відділі репресованої літератури НБУ, нічого не дали²⁶. Схоже, книга була дописана і, можливо, навіть видана (1937?), проте репресована так само, як і її автор.

Богдан Волянський дуже цінував літературу, про що є чимало згадок. В Зоологічному музеї Одеського національного університету є серія книжок (бл. 20-ти) із колекції Б. Волянського, передана Юрієм Волянським (В. Лобков, особ. повід.). У Науковій бібліотеці цього ж університету серед інших є книга І. Франка «Ліси та пасовиська: оповідання колишнього повномочного» із особистим написом: «Богдан Волянський листопад 1920 р.» [41]. Є в цій бібліотеці й інші видання, передані Б. Волянським у 1920–1927 рр. (рис. 7), які згадано з приміткою «особу Б. Волянського ... ще належить з'ясувати» [51].

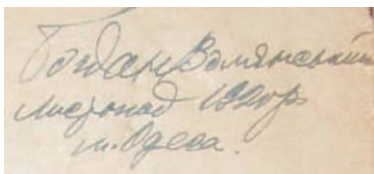

Рис. 7. Унікальні помітки на книгах Бібліотеки Одеського національного університету: а – бібліотечний запис про передачу книги від Б. Волянського, «7.V.27 Від Б. Волянського gratis»; б – власницький запис Б. Волянського на одній із книг, подарованих ним бібліотеці, «Богдан Волянський, листопад 1920 р., м. Одеса» (за: [51]).

Колекції. Попри чистки в наукових установах, залишились окремі колекційні зразки, що зібрані Б. Волянським, проте дотепер не інвентаризовані. Серед окремих колекційних зразків, що зібрані Б. Волянським і передані до ННПМ, можна згадати кількох гризунів: 1) *Sylvaemus sylvaticus* (№ 1532), Одеська обл., Мангейм (= Кам'янка, Біляївський р-н); 2.10.1923, шк.+чер.; 2) *Microtus arvalis* (№ 4642 та 4645) Одеса, околиць; 26.03.1925; шк. (рис. 8). У літературі були також згадки про амфібій і плазунів, зібраних Б. Волянським в околицях Одеси. В колекції ННПМ є зразки ссавців з неозначеним колектором, напр. «*Spalax microphthalmus*, № 9456, Балтський р-н, Жеребкове, 1.07.1928» або приписані Браунеру (насправді могло бути лише як «колекція Браунера», якому, до речі, 1920 р.

²⁵ У першому виданні «Орнітологи України» даних про книгу немає (див.: [1]).

²⁶ При пошуках цієї книги або її рукопису в архівах Національної бібліотеки України було з'ясовано, що Відділ репресованої літератури ЦНБ містить лише іноземні праці (О. Годлевська, особ. повід.).

виповнилося 63 роки, натомість Богданові було 19). Там само є збори, позначені як збори О. Браунера 1920 р. з Одеського р-ну (*Sylvaemus sylvaticus*), хоча мова могла би йти про колекцію Браунера, а не про колектора Браунера.

Рис. 8. Авторські етикетки на двох зразках (знизу – зворотний бік) гризунів у колекції ННПМ: ліворуч – полівки звичайної, *Microtus arvalis*, з окол. Одеси, 1925 р.; праворуч – мишака лісового, *Sylvaemus sylvaticus*, з «Мангейму» (нині – Кам'янка), 1923 р. Фото А. Панькова.

У цій же колекції ссавців ННПМ є зразки, зібрані на Одещині в ті самі роки такими дослідниками як З. Голов'янку²⁷ у 1925 р. (Березовський р-н), М. Милютін у 1926 р. (Татарбунарський р-н), І. Підоплічко у 1926 р. (окол. Одеси), П. Крижов у 1934 р. (Балтський р-н, Ананьївський, Котовський і Кодимський р-ни, Великомихайлівський р-н)²⁸, «Шедловський» у 1936 р. (Котовський р-н), Є. Решетник у 1937 р. (Ананьївський р-н); є кілька зразків *Spalax zemni* з невідомим колектором і місцем збору (тільки відомо, що «Одеська обл., 1937»). З усіма цими людьми Б. Волянський міг контактувати: не лише з Олександром Браунером, але й із П. Крижовим, Євдокією Решетник, Зіновієм Голов'янком та ін. Із публікацій Б. Волянського також видно, що він був у контактах з Іваном Підоплічком і Миколою Шарлеманем.

* * *

З погляду сьогодення збагнути всю складність і приреченість життя, побуту й соціального оточення науковця 1920–1930-х років, які випали на долю Богдана Волянського та багатьох інших талантів нашої землі, дуже складно, майже неможливо. Людина боролася і завжди, у кожній життєвій ситуації залишалася гідною свого покликання та свого вибору. Богдана Волянського вів по життю дух дослідника і педагога, цілеспрямованої та високоосвіченої людини, у якої, можливо, ніколи не було ні комфортного житла, ні зручного наукового спорядження, ні достатньо літератури, ні навіть друкарської машинки, проте були мета і віра у краще майбутнє, любов до природи та рідного краю. Нещадна соціальна система нищила всіх – і високих та освічених, і низьких та нікчемних, проте життя Богдана Волянського триває вже в тому, що його згадують тепер. Згадують і як особистість, і як науковця, дослідження якого поклали якісну та міцну цеглину у знання, які ми всі розвиваємо.

Про місце поховання Богдана Єлисейовича немає точних даних. Зрозуміло тільки, що тіло його покоїться на міському цвинтарі²⁹ Одеси, недалеко від «ДОПРа». Однак точне місце поховання, звісно, тепер невідоме.

27 Зіновій Голов'янку (1876–1953) – доктор наук, фахівець у галузі захисту рослин, у 1924–1934 рр. – засновник і керівник Дарницької дослідної лісової станції [3].

28 П. Крижов у своєму огляді 1936 р. [36] зазначає, що 1934 р. він працював у Молдавській АР та 8-ми суміжних районах Одещини.

29 Зі спогадів Богданової сестри Віри відомо таке: «таємно від мами Юрик розповідав, що у черзі в «ДОПРі» одна жінка розповідала, що могильники на цвинтарі говорили, що кожного дня до ночі на цвинтар привозять розстріляних і ховають їх у спільній могилі біля паркану цвинтаря. Це ми чули потім не раз, від багатьох...» [53].

Щиро дякую всім колегам, які сприяли пошукам відомостей про дослідника. Моя особлива подяка Павлові Панченку, Олені Годлевській, Володимирі Лобкову, Ігорю Скільському, Тетяні Атемасовій, Тетяні Марченко, Віталієві Харченку, Дмитру Іванову та Богданові Рідушу за допомогу в бібліографічному пошуку та за надані в користування історіографічні матеріали. Моя подяка Володимирі Смирнову та Дмитру Шеварову за консультації щодо біографічних деталей Богдана Волянського та його родини і за передані матеріали, а також А. Панькову за виготовлення фотографій етикеток колекційних зразків, зібраних Б. Волянським.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Атемасова Т. А. Богдан Е. (О.) Волянський // Атемасова Т. А., Кривицкий И. А. (сост.). Орнитологи Украины. Биобиблиографический справочник. Харьков, 1999. Вып 1. С. 88–89.
2. Богачик Т. А., Дьяков В. А., Сфремова И. В., Рясиков Л. В. Пам'яті професора Михайла Павловича Козака (до 60-х роковин від дня смерті) // Современные проблемы зоологии и экологии: материалы междунар. конф., посвящ. 120 годовщине со дня рожд. И.И. Пузанова). Одесса: Феникс, 2005. С. 343–345. <http://goo.gl/L17CQG>.
3. Васечко Г. І. Біографія Зіновія Степановича Голов'янка (1876–1953) // Gleb I. Vasechko (веб-сайт). Київ, 2012. http://www.icfcst.kiev.ua/VASECHKO/VsGolovyanko_u.html.
4. Волянская Е. «...В надежде скоро вернуться». Драма одесской эвакуации // Первое сентября (газета). 2005. № 43. <https://ps.1september.ru/article.php?ID=200504318>.
5. Волянская Е. А., Замбриборщ Ф. С. Воспоминания о профессоре А.А. Браунере // Памяти Александра Александровича Браунера (1857–1941): сб. воспоминаний и научных трудов. Одесса: Астропринт, 1997. С. 27–30.
6. Волянський Б. Е. К вопросу о вреде лисицы // Южная охота. 1923а. № 4–5. С. 17.
7. Волянський Б. Є. Охороняйте хижих птахів! // Южная охота. 1923б. № 4–5. С. 18–19.
8. Волянський Б. Є. Останній з могікан – степовий орел під Одесою. *Aquila nepalensis* Sab. // Южная охота. 1923 в. № 4–5. С. 40.
9. Волянський Б. Є. Замітки про фавну ссавців Одещини (головним чином околиць міста Одеси) // Южная охота. 1924а. № 2. С. 14–16. (перевидано рос. мовою: [22]).
10. Волянський Б. Є. Осіння фауна птахів Одеської округи // Южная охота. 1924 б. № 4. С. 22–24.
11. Волянський Б. Є. Матеріали до пізнання фавни наземних хребовців Одещини. 1. Замітки під час подорожі до м. Балти та в Балтській округі // Южная охота. 1924 в. № 5–6. С. 16–20. (перевидано рос. мовою: [23]).
12. Волянський Б. Є. Одеська весна // Наша школа. 1925. № 3–4. С. 60–79.
13. Волянський Б. Є. Каргарка мала (*Anser finmarchicus* Gunner.) під Одесою // Український мисливець та рибалка. 1927а. № 3. С. 36–37.
14. Волянський Б. Є. Кількісний підрахунок гніздових птахів Олександрійського ставка під Одесою // Український мисливець та рибалка. 1927б. № 4. С. 38–39.
15. Волянський Б. Є. Фавна птахів міста Одеси // Записки Одеського наукового при УАН товариства. Природничо-математична секція. 1927в. Ч. 1. С. 45–70.
16. Волянський Б. Хом'як на Херсонщині (*Cricetus cricetus nehringi* Matschie) // Вісн. природознавства. 1928а. № 3–4. С. 197–198.
17. Волянський Б. Є. Земноводні та плазуни околиць міста Одеси (Етюднi що до ойкології та економічного значення)³⁰ // Записки Одеського наукового при УАН товариства.

³⁰ Розділ цієї статті на с. 76–77 «Література, що в ній знаходимо щодо земноводних та плазунів...» (див. напр.: [39]) необґрунтовано подається як окрема неопублікована рукописна праця Б. Волянського (напр., у статті Г. Зленка [33]).

- Секція природничо-математична. Одеса, 1928б. Т. 2. С. 75–109. (перевидано рос. мовою: [21]).
18. Волянський Б. Замітки про звірів Керченського півострова (Крим) // 36. праць Зоологічного музею. 1929а. № 7. С. 29–36. [=Труди Фіз.-Мат. Відділу ВУАН. 1929. Т. 13. Вип. 1. С. 27–34].
  19. Волянський Б. Є. Доповнення до списку птахів міста Одеси // Вісн. природознавства. 1929б. № 1–2. С. 66–68.
  20. Волянський Д. [sic!]. Тепла зима і тваринний світ під Одесою [sic!] // Чорноморська Комуна. 1936. № 72 (4988). С. 4.
  21. Волянский Б. Земноводные и рептилии окрестностей города Одессы (этюды к экологии и экономическое значение) // Известия Музейного фонда имени А.А. Браунера. 2008а. Т. 5. № 1. С. 11–13.
  22. Волянский Б. Заметки о фауне млекопитающих Одесщины (главным образом окраин г. Одессы) // Известия Музейного фонда имени А.А. Браунера. 2008б. Т. 5. № 1. С. 13–15.
  23. Волянский Б. Материалы к изучению фауны наземных позвоночных Одесщины (заметки во время экскурсий в г. Балта и в Балтском округе) // Известия Музейного фонда имени А.А. Браунера. 2008в. Т. 5. № 1. С. 16–20.
  24. Волянский Ю. Е. Зимовка рукокрылых в окрестностях Одессы // Вестник зоологии. 1967. Т. 1. № 1. С. 77–78.
  25. Волянский Ю. Е. Фауна блох (Suctoria) гнезд мыши курганчиковой (*Mus sergii* Valch) юго-западной Украины // Вестник зоологии. 1969. № 3. С. 89–91.
  26. Грицай Т. Г. Палеонтологічні розкопки в карстових печерах одеських катакомб // Вісті АН УРСР. 1938. № 4. С. 48–52.
  27. Грицай Т. Г. Работы Одесской палеонтологической экспедиции Академии наук УССР // Природа. 1939. № 3. С. 90–91.
  28. Дьяков В. А., Корзюков А. И. Жизнь и деятельность зоолога Богдана Елисеевича Волянского (1901–1937) // Історія української науки на межі тисячоліть. К., 2007. Вип. 29. С. 106–113.
  29. Загороднюк І. Поширення і чисельність *Lagurus* (Mammalia) в Україні // Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова». 2009а. Т. 11. С. 77–91.
  30. Загороднюк І. Богдан Волянський // Теріологічна школа: сайт УТТ НАН України. К., 2009 б. <http://terioshkola.org.ua/ua/memory/volyansky.htm>.
  31. Загороднюк І., Годлевська О. Давні видання зоологічного профілю в Україні та теріологія на сторінках «Збірника праць Зоологічного музею» // Раритетна теріофауна та її охорона. Луганськ, 2008. С. 299–307. (Праці Теріологічної школи; Вип. 9).
  32. Закипна Г. В. Духовний спадкоємець. (Б. М. Комаров) // Дом князя Гагарина: Сборник научных статей и публикаций / Одесский литературный музей; редкол.: Т.И. Липтуга, Г.Г. Семькина, Е.Л. Яворская. Одесса: Моряк, 2007. Вып. 4. С. 61–72. http://museum-literature.odessa.ua/OLM_n4.pdf.
  33. Зленко Г. Д. Волянський Богдан Олісійович // Енциклопедія сучасної України. К., 2006а. Т. 5 (Вод–Гн). С. 147.
  34. Зленко Г. Д. Волянський Олісій (Єлісей) Іванович // Енциклопедія сучасної України. К., 2006б. Т. 5 (Вод–Гн). С. 148.
  35. Кобяков М. Работа юннатов Научного уголка им. К. А. Тимирязева при Первом детгородке им. Коминтерна в Одессе // Листки Биостанции юных натуралистов им. К. А. Тимирязева. М.: Изд. Центр. Биостанции, 1926. № 17. С. 258. (цит. по: [46]).

36. Крижов П. А. Географічне поширення шкідливих гризунів УСРР // Зб. праць Зоол. музею Укр. АН. 1936. № 16 (1935). С. 33–91.
37. Лобков В. А., Рясиков Л. В., Суворов Ю. В. Краткий очерк истории Зоологического музея Одесского университета // Известия музейного фонда им. А.А. Браунера. 2005. Т. 2. № 1. С. 1–7. <http://goo.gl/eIySE7>.
38. Мазурмович Б. М. Розвиток зоології на Україні. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1972. 229 с.
39. Максименко Ф. Матеріяли до краєзнавчої бібліографії України (1847–1929). К.: Держтрест «Київ-Друк», 1930. 264 с.
40. Мигулін О. О. Звірі УРСР (матеріали до фауни). К.: Вид-во АН УРСР, 1938. 426 с.
41. Мисечко А. І. Українська видавнича спадщина в Одесі: ще один крок у науковому дослідженні³¹ // Вісн. ОНУ. Сер. бібліотекознавство, бібліографієзнавство, книгознавство. 2013. Т. 17. Вип. 1 (7). С. 235–237. <http://goo.gl/pvaHzR>.
42. Нехаенко Г. Г. Профессор Александр Александрович Браунер – организатор Одесского сельскохозяйственного института // Памяти Александра Александровича Браунера (1857–1941): сб. воспоминаний и научных трудов. Одесса: Астропринт, 1997. С. 43–46.
43. Одинцов И. А. Одесское местонахождение плиоценовой фауны в карстовых пещерах // Труды Одесского государственного университета им. И.И. Мечникова. Геол.-геогр. науки. 1962. Т. 152. Вып. 8. С. 100–110.
44. Рідуш Б. Хребетні у складі викопних троглофаун // Фауна печер України / за ред. І. Загороднюка. К., 2004. С. 102–116. (Серія: Праці Теріологічної школи. Вип. 6).
45. Рясиков Л. В., Муха Б. Б., Суворов Ю. В. Тимофей Григорьевич Грицай — первый директор Подземного палеонтологического заповедника Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова // Известия музейного фонда им. А.А. Браунера. 2006. Т. 3. № 3. С. 12–22. <http://goo.gl/DUrw7i>.
46. Рясиков Л. В., Суворов Ю. В., Лобков В. А. Богдан Елисеевич Волянский (1901–1937) // Известия музейного фонда им. А.А. Браунера. 2008. Т. 5. № 1. С. 8–10. <http://goo.gl/11jngr>.
47. Смирнов В. А. Украинская рапсодия (по материалам архивно-следственных дел № 24462-П Комарова Бориса Михайловича и № 13962-П Волянского Богдана Елисеевича, а также воспоминаниям Волянской Веры Елисеевны). 1. Два Богдана // Смирнов В. А. Реквием XX века. Одесса: Астропринт, 2005. Ч. 3. С. 170–184.
48. Смирнов В. А. Следствие, приведшее к смерти арестованного (По материалам архивно-следственного дела 13919-П Аркадия Дмитриевича Осмоловского) // Forum. MEMORIAL.ru. 2007 (11 октября). <http://goo.gl/87kIKd>.
49. Списки жертв // Жертвы политического террора в СССР (Международное общество «Мемориал», 2007. 4-е изд.). <http://lists.memo.ru/d7/f262.htm>.
50. Список українців, в'язнів табору «Степлаг» Казахстан у 1920–1950-х рр. 2010. 351 с. <http://goo.gl/H1uOP1>.
51. Усатенко І. М. Книги з Української державної бібліотеки ім. Т. Шевченка в книгозховищі Одеського національного університету імені І. І. Мечникова // Вісн. ОГУ. Сер. бібліотекознавство, бібліографієзнавство, книгознавство. 2011. Т. 16. Вип. 1/2. С. 159–174.
52. Хроника // Южная охота. 1923. № 4–5. С. 41.
53. Шеварова А. Родные лица. Учебник истории для моих детей // Уроки истории. Долгопрудный, 2009. (Сочинения конкурсного цикла «Моя родословная»). <http://www.uroki-istorii.ru/node/280>.

31 При згадці книг Б. Волянського автор цитує працю: «Видавнича спадщина українського ренесансу (1917–1930). – Одеса : Одеськ. нац. ун-т, 2011. С. 40».

BOHDAN VOLIANSKY AS BRIGHT PERSON IN UKRAINIAN ZOOLOGY OF 1920–1930S

I. Zagorodniuk

*National Museum of Natural History, NAS of Ukraine
15, Bohdan Khmelnytsky St., Kyiv 01601, Ukraine
e-mail: zoozag@ukr.net*

Voliansky Bohdan Eliseyevych (1901–1937) – outstanding naturalist-zoologist, investigator of vertebrate fauna of Northern Black Sea Region, pedagog, lecturer, who devoted his short life to investigation of fauna of Crimea and Odesa Region, as well as work with youth. Most famous works of B. Voliansky are reviews and revisions of mammal fauna of Kerch peninsula, amphibians, reptiles, birds and mammals of Odesa Region. Most known his achievements in pedagogical and public activity are his work in the «Children City» of Odesa active participation in development of scientific-educational centers of Odesa. Bohdan Voliansky is one of the brightest persons in Ukrainian zoology of the beginning of XX century, which life was broken by communists in the last days of 1937.

Keywords: Bohdan Voliansky, vertebrate zoology, biography, Northern Black Sea Region.

БОГДАН ВОЛЯНСКИЙ – ЯРКАЯ ЛИЧНОСТЬ УКРАИНСКОЙ ЗООЛОГИИ 1920–1930-Х ГОДОВ

И. Загороднюк

*Национальный научно-природоведческий музей НАН Украины
ул. Богдана Хмельницкого, 15, Киев 01601, Украина
e-mail: zoozag@ukr.net*

Волянский Богдан Елисеевич (1901–1937.) – выдающийся натуралист-зоолог, исследователь фауны позвоночных животных Причерноморья, педагог, доцент, который посвятил всю свою недолгую жизнь изучению фауны Крыма и Одесчины, а также и работе с молодежью. Наиболее известными трудами Б. Волянского являются обзоры и ревизии фауны млекопитающих Керченского полуострова, амфибий, пресмыкающихся, птиц и млекопитающих Одесчины. Наиболее известными его достижениями в педагогической и общественной деятельности являются его работа в «Детском городке» Одессы, активное участие в развитии научно-просветительских центров Одессы. Богдан Волянский – одна из наиболее ярких личностей в украинской зоологии начала XX ст., жизнь которой забрали коммунисты в последние дни 1937 года.

Ключевые слова: Богдан Волянский, зоология позвоночных, биография, Причерноморье.